

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК 94(497.2):338.43+330.35

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2019.13.8-24>

Марія Георгієва,

кандидат історичних наук, доцент

Національний транспортний університет, Київ

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВИРОБНИЧИХ ВІДНОСИН В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ БОЛГАРІЇ В ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ УМОВАХ

Анотація. В болгарському селі, в період 1990 – 2013 рр. відбувався процес реформування аграрних виробничих відносин, що супроводжувався умовами євроінтегрування, що, в свою чергу, призвели до необхідності трансформації усіх сфер сільського господарства країни. Однією з найважливіших поставала аграрна сфера. Упродовж періоду 1944 – 1989 рр. перетворення у аграрній сфері сільськогосподарського товаровиробництва мали досить суперечливий характер: недосконалість здійснення земельної реформи, а саме одержавлення землі, інтенсивний процес кооперування сільського господарства призвели до утворення прогалів в розвитку всіх сфер аграрного сектору. В умовах інтеграції Болгарії до Європейського Союзу стало важливим питання гармонізації аграрного виробничого сектору до вимог Європейського Союзу у галузі активізації розвитку сільського господарства та сприяння торгівлі з Європейським Союзом аграрною продукцією.

З огляду на сучасний стан євроінтегративних процесів в Україні, актуальним є всебічне вивчення історичних умов реформаційних процесів в сільському господарстві, які пройшли в Болгарії, що дозволить проаналізувати проблеми та визначити перспективи його розвитку на шляху інтеграції до європейського економічного простору.

Ключові слова: аграрний сектор, аграрні відносини, приватизація, Європейський Союз, роздержавлення, Болгарія, сільське господарство.

У 2017 році минуло десять років з моменту вступу Республіки Болгарія до Європейського Союзу (далі – ЄС). Цей відносно короткий, але дуже важливий період у соціально-економічному розвитку країни є вагомим підставою для підведення підсумків – оцінки досягнутих результатів і визначення напрямку майбутнього розвитку.

Болгарське сільське господарство було однією з основних галузей економіки країни, в яких надзвичайно глибокі зміни відбулися протягом останніх двох-трьох десятиліть – реформа земельних відносин, структура, розмір і виробнича переорієнтація сільськогосподарських товаровиробників та їх доходи. Ці зміни зумовлені як аграрною реформою, здійсненою на початку 1990-х років, так і її приєднанням до Європейської аграрної спільноти, відповідно виконанням заходів і механізмів Спільної сільськогосподарської політики ЄС.

Питання розвитку аграрного сектору економіки Болгарії в умовах вступу до ЄС у вітчизняній історичній науці ґрунтовно не розглядалося. Окремі аспекти реформування аграрних відносин в Болгарії в процесі євроінтеграції, розкривалися в статтях болгарських вчених-істориків С. Грозданової [5], Р. Аврамов [1], І. Йовчевої [7], І. Тютюнджиєва [11] та ін.

Вивчення питання трансформації аграрних відносин в умовах євроінтеграції Болгарії, що сприяло подальшому просуванню реформування сільського господарства Болгарії, є актуальним, науково новим та необхідним напрямом історичних досліджень. Тому метою даного наукового дослідження є аналіз процесу трансформації аграрних відносин та впровадження реформ у сільськогосподарське товаровиробництво в Болгарії в період підготовки до вступу в ЄС.

Безпосередньо перед вступом Болгарії до ЄС (1 січня 2007 року) були внесені значні зміни в організацію сільськогосподарської статистики, а також гармонізацію з європейським законодавством, зобов'язання щодо виробництва статистичної інформації про сільське господарство за підписаним

Меморандумом 1999 року для розуміння були розподілені між Міністерством сільського господарства, продовольства і лісового господарства (далі - МСГ) та Національним статистичним інститутом [7, с. 116-117]. Згідно з підписаною угодою, Міністерство мало проводити нагляд та розробки структури та типології сільських господарств, розробляє статистичні дані щодо: рослинництва, тваринництва, переробної промисловості та агро-екологічних показників. Національний статистичний інститут Болгарії розробляв дані із залученням супутникових інформаційних даних для визначення економічних розрахунків для сільського господарства та статистики цін на сільськогосподарську продукцію та її показники [10, с. 77]. У даній статті використовуються дані більшості цих досліджень, а також дані Європейської статистичної служби (далі – Євростат).

Аналіз тенденцій історичного розвитку сільського господарства в Болгарії в контексті євроінтеграційних процесів, на нашу думку, слід розглядати в період 1990 – 2013 років, що охоплювало безпосередньо період перед вступом країни до ЄС та розвиток аграрного сектору після 2007 року. Окрім цього, слід розглядати історичні умови тенденцій розвитку аграрного сектору економіки Болгарії на основі даних статистичних показників, такі як кількість ферм, розмір залученої у виробництві сільськогосподарської землі, кількість поголів'я, валова продукція та доходи від сільськогосподарської діяльності порівняно з іншими державами-членами ЄС.

Аграрний сектор в Болгарії (включаючи економічну діяльність сільського господарства, лісового та рибного господарства) був третім найважливішим сектором національної економіки Болгарії. Його внесок у валову додану вартість неухильно знижувався – з 12,1% у 2001 році до 4,4% у 2016 році [5, с. 56], і ця тенденція була співмірною з ВВП розвинених країн ЄС, де частка аграрного сектора, за даними Євростату, ще менше – близько 2,0% [5, с. 57]. Однак з урахуванням його ролі в харчуванні населення, створення додаткової зайнятості, відповідно забезпечення додаткового доходу, обмеження депопуляції, зниження врожайності сільськогосподарських земель і сталий

розвиток сільськогосподарського сектору, тоді його значення для функціонування держави і якість життя населення мала набувати стратегічних вимірів.

Незважаючи на помітну тенденцію до зниження зайнятості (з 23,9% у 2001 році до 18,0% у 2016 році), аграрний сектор продовжував забезпечувати трудову зайнятість близько 670 тисяч осіб населення. Більшість працівників були самозайнятими на приватних аграрних фермах (59,1% у 2016 році) [5, с. 62], що ще більше зміцнювало його соціальну функцію.

Сільське господарство як господарська діяльність займала домінуюче місце в аграрному секторі Болгарії. Згідно з економічними розрахунками для сільського господарства (друга оцінка на 2016 рік) валова додана вартість у базових цінах, створених сільським господарством, становить 2,96 млн. левів, що становить 84,1% від загальної доданої вартості для аграрного сектору.

Беручи до уваги соціально-економічну роль сільського господарства та його значення для захисту екосистем та біоресурсів, Європейський Союз за період 2003 – 2007 років щорічно виділяв близько 40 млрд. євро (майже 50% бюджету Співтовариства) на економічний розвиток, спрямований на підтримку сталого розвитку та збереження сільського господарства Болгарії як основної виробничої структури.

Адаптація болгарського сільського господарства до європейських норм і практик починалося відразу після аграрної реформи на початку 1990-х років, та тривало більше десяти років. У результаті відновлення права власності на сільськогосподарські угіддя воно фрагментувалося на більш дрібні ділянки та господарства. Наприкінці 1990-х років через брак коштів та зацікавлених у виробництві сільськогосподарських об'єктів, а також через відсутність економічних інтересів серед власників, більш ніж 25% орних земель в Болгарії не було задіяно [2, с. 17]. Більша частина сільськогосподарської техніки фізично і морально була застарілою. Матеріально – технічний фонд існуючих виробничих структур був сильно знецінений та застарілий, а значна частина сільськогосподарських тварин знищувалася. Інвестиції в сільськогосподарську

промисловість, зокрема, обробну практично припинено. Значна частина традиційних експортних ринків для сільськогосподарської продукції Болгарії втрачена. Усі ці обставини значною мірою визначали, наскільки успішним буде сільське господарство Болгарії в аграрній громаді ЄС.

Гармонізація болгарського сільського господарства з європейською політикою в цьому секторі починалася на початку цього століття з реалізацією підготовчої до вступу програми SAPARD [10, с. 110]. Після приєднання Болгарії до ЄС тенденції її розвитку майже повністю визначалися принципами та механізмами Спільної сільськогосподарської політики (ССП) [10, с. 111].

Перше дослідження структури сільськогосподарських холдингів у Болгарії у 2003 р., проведене Міністерством сільського господарства та продовольства за європейською методологією, створило стартові позиції розвитку болгарського сільського господарства, з яких і розпочалася підготовка до вступу до Європейської аграрної спільноти [11, с. 127]. Статистика перепису була базовою інформацією, яку Європейська Комісія використовувала для визначення розміру фінансової підтримки для сільськогосподарських ферм Болгарії за умови майбутнього членства в ЄС. Ця інформація також використовувалася для розробки заходів і схем підтримки в рамках Програми розвитку сільської місцевості.

За даними перепису населення у 2003 р. кількість аграрних домогосподарств у Болгарії становила близько 666 тисяч. Вона була збільшена в кілька разів, головним чином внаслідок відновлення сільськогосподарських угідь своїми власниками у межах реальних кордонів. За цим показником Болгарія опинилася відразу за Францією в рейтингу, попереду, за кількістю населення – Німеччина, Португалія та Великобританія. Майже 99% всіх господарств були у власності приватних товаровиробників, що також підтверджувалося результатами європейського незалежного дослідження структури сільськогосподарських підприємств за період січня – грудня 2013 року [10, с. 74].

У наступні роки кількість фермерських господарств в Болгарії постійно зменшувалася – на 212 тис. господарств (більш ніж удвічі), а у 2013 році – трохи більше 254 тис. [6, с. 192], що виводило країну на 10-те місце в ЄС за цим показником.

За правовим статусом господарств, найбільше зменшувалася кількість приватних домогосподарств та сільськогосподарських кооперативів. Тільки кількість агро-компаній та холдингів збільшилася майже вдвічі, що могло вплинути на розвиток консолідації підприємницької та професійної спеціалізації.

Відповідно до орієнтації, підприємства з аграрною спрямованістю діяльності – зменшувалися, а ферми – навпаки збільшували свою чисельність та поголів'я. Незважаючи на те, що відносна частка господарств, які обробляли сільськогосподарські земельні угіддя, зберігалася в межах 96-98% від їх загальної кількості, тваринницькі ферми скорочували свою чисельність до 72% від загальної кількості наприкінці 2013 року.

Одночасно зі зменшенням кількості фермерських господарств спостерігалася тенденція до розширення оброблюваних сільськогосподарських площ. На кінець періоду, у 2013 році розмір сільськогосподарських угідь збільшився на 30,7% порівняно з 2003 роком. Збільшення сільськогосподарської території діяло для всіх видів господарств відповідно до їх правового статусу, за винятком сільськогосподарських кооперативів, де землі сільськогосподарського призначення скорочувалося вдвічі (на 51,6%) [7, с. 208]. На практиці ці організаційні структури все частіше втрачали своє місце в сільськогосподарському виробництві. За цей період найбільш значне зростання спостерігалася у сільськогосподарських землях комерційних компаній – майже вдвічі (197,7%) порівняно з 2003 роком.

Іншою значною тенденцією була зростаюча концентрація сільськогосподарських угідь в межах ферм. Середня площа земельної ділянки на фермі протягом десяти років збільшувалася більш ніж у три рази – з 44 акрів у 2003 році до 149 акрів у 2013 році [12, арк. 31]. Це збільшення частково було

зумовлене змінами в методології структурного формування, згідно з якою загальна територія (переважно пасовища), яку муніципалітети надавали господарствам для загального користування, включена до використання в аграрній сфері 2010 року.

Відповідно до правового статусу фермерських господарств, сільськогосподарські кооперативи, хоча і мали знижувальне значення в сільськогосподарському виробництві, продовжували мати найвищі показники.

У результаті заходів та механізмів підтримки сільського господарства, що застосовувалося в рамках Спільної сільськогосподарської політики країн ЄС, в період 2005 – 2013 років, тенденція до постійного збільшення середнього розміру сільськогосподарської площі в господарствах ЄС в цілому також було частиною цієї тенденції. Хоча вона починалася з дуже низької початкової позиції, поступово наздоганяла і навіть перевершила цей показник деяких держав-членів ЄС, які мали відносно велику територію, наприклад, Португалія та Греція, а також деякі нові держави-учасниці - Угорщина, Польща, Литва, але Болгарія залишалася у другій половині рейтингу за цим показником.

Головною рушійною силою у процесі повернення сільськогосподарських земель болгарському аграрному товаровиробнику було впровадження механізму фінансової підтримки (субсидування) фермерських господарств за схемою єдиного районування (SAPS) або так званої Спільної сільськогосподарської політики [13, арк. 16]. Реалізація цього механізму розпочалася в першому програмному періоді (2007 – 2013 рр.), і безумовно мала пряме відношення до поступового відновлення вартості сільськогосподарських земель як виробничого активу, розвитку ринку сільськогосподарських земель і орендних відносин в Болгарії.

У зв'язку з тим, що кількість сільськогосподарських угідь значно зросла із відтоком сільськогосподарських угідь в 2007 р. на 36,8% порівняно з 2003 роком, а розмір власних земель збільшувався лише на 7,0% .

Суттєвий вплив на ринок сільськогосподарських земель в Болгарії також мали зміни у національному законодавстві, а також створення акціонерних

аграрних товариств, які інвестували у сільськогосподарські землі з метою кооперації та включення у виробництво великої кількості аграрних домогосподарств, перепродаж (вторинний ринок) землі та оренда. Внаслідок цих факторів вартість одного акру сільськогосподарських угідь у 2016 році зростала майже в 4,5 рази порівняно з 2000 роком. Приблизно такий же коефіцієнт змінював вартість орендної оплати за період – від 11 левів / акр в 2000 році до 44 левів / акр у 2016 році [13, арк. 37]. Але за обома показниками Болгарія значно відставала від решти держав-членів ЄС. Серед держав-учасниць ЄС у 2014 році тільки республіки Балтії, Чеська Республіка, Угорщина та Румунія були нижчими за показниками, ніж Болгарія.

Застосовувана політика для підтримки фермерських господарств і прагнення фермерів до швидкого повернення інвестицій в значній мірі було основою на орієнтацію виробничих господарств з вирощування сільськогосподарських рослин. Починаючи з 2000 року, Болгарія підняла рівень продуктивності у сфері вирощування зернових та технічних культур, а рівень річного виробництва збільшився та перевищив національні потреби у сільськогосподарській продукції. У порівнянні з 2001 роком, в 2013 році виробництво зернових збільшилося на 47,6%, технічних – більш ніж в 3,5 рази. Більша частина продукції експортувалася як необроблений продукт (сировина). Значно скоротилося виробництво овочів, для вирощування яких Болгарія мала дуже хороші ґрунтово-кліматичні умови, а також науково – технічний та кадровий потенціал. Виробництво овочів у 2013 році скоротилося на 28,7% порівняно з 2001 роком, а на виноградниках – незважаючи на відновлення виробництва вина в Болгарії – на 51,2%. У виробництві фруктів спостерігалася незначна тенденція до зростання, а саме на 14,1% вище у 2013 році, ніж у 2001 році.

У той час як рослинництво значно зростало внаслідок зростання обсягів вирощування зернових і технічних культур, другим основним сектором сільського господарства залишалося тваринництво. Вже з кінця 1990-х років кількість фермерських господарств постійно скорочувалося, а в 2013 році вони

вже скоротилися вдвічі, ніж у 2005 році. Скорочення фермерських господарств був досить об'єктивним процесом, оскільки на початку періоду фермерські господарства, які спеціалізувалися на вирощуванні малої рогатої худоби, виробляли продукцію в основному для власного споживання і без спеціалізації у сільськогосподарському виробництві. Аналогічним чином, початкова та обмежена пряма підтримка (субсидії для тваринництва на худобу) тваринницьких ферм, включаючи суворі гігієнічні та санітарні вимоги ЄС для вирощування худоби та переробки їхньої продукції, а також більше фінансове забезпечення, яке потрібно інвестувати у створення мережі тваринницьких ферм.

Разом із зменшенням кількості фермерських господарств кількість сільськогосподарських тварин також значно зменшувалося. Найбільше падіння спостерігалось у 2011 році порівняно з 2001 роком було зафіксовано у кількості кіз – на 64,7%, а свиней – на 21,8%. Зменшення кількості птахів порівняно з 2004 роком на 20,0% [9, с. 179].

За рівнем розвитку економіки та в порівнянні з іншими європейськими країнами, тваринницькі ферми Болгарії невеликі за обсягом. Загалом, 80,7% сільськогосподарських ферм, в період 2005 – 2013 рр., були кооперовані. Дані дозволяють робити висновок про те, що, переважно, тваринницькі господарства були приватними домогосподарствами без чіткої спеціалізації виробництва, що забезпечувало виробництво для власного споживання.

У порівняльній програмі Європейської економічної комісії 2013 року, розробленій за показником загального обсягу тваринницьких ферм, Болгарія знаходилася в кінці рейтингу держав-членів ЄС, випереджаючи лише найменші європейські країни, такі як Хорватія, Словенія, Словаччина, Кіпр, Люксембург і Мальта. Постійно зростаюча тенденція до зменшення кількості тваринницьких ферм і худоби в них означало, що Болгарія буде залежати від імпорту з інших ринків, зокрема європейських, для задоволення своїх потреб у основних харчових продуктах тваринного походження.

Внаслідок тенденцій розвитку виробничих структур у сільському господарстві – переважна кількість сільськогосподарських культур з високою концентрацією в них сільськогосподарських угідь, з орієнтацією виробництва виключно на вирощування зернових та технічних культур, механізація виробничого процесу, зайнятість у сільському господарстві істотно знижувалася.

Чисельність працюючих у сільському господарстві в 2013 році скоротилася на 58,7% порівняно з 2003 роком, при цьому зниження майже повністю відбулося за рахунок роботи приватних сімейних домогосподарств, яка в порівнянні з 2003 роком зменшилася на 61,2%. Незважаючи на скорочення майже у 60% сімейних домогосподарств у 2013 році, зайнятість у сільському господарстві залишалася головною або єдиною. Зниження кількості неодружених працівників за десятирічний період становив 3,0% .

Окрім кількості працюючих у сільському господарстві, обсяг трудових ресурсів в період 2006 – 2013 років також зменшувався, а зменшення у 2013 році порівняно з 2003 роком можна порівняти зі зменшенням кількості зайнятих на 62,4%. Найбільше скорочення відбулося в сільськогосподарських кооперативах – на 69,6%, в приватних домогосподарствах - на 65,4%. Тільки в комерційних агро-холдингах спостерігалось збільшення робочих місць - на 22,5%, в порівнянні з 2003 – 7,8%.

Окрім зменшення кількості зайнятих та обсягів трудових ресурсів, спостерігалось «старіння» сільськогосподарської робочої сили. Дослідження зайнятих у сільському господарстві, за віковими групами показує, що за період 2003 – 2013 рр. більше половини працюючих у сільському господарстві, мали вік старше 55 років, від 29 до 34% у віці 65 років і старше [10, с. 93].

Структурні зміни в сільському господарстві Болгарії в період 2000 – 2016 років природно зумовлювали зміну співвідношення між елементами розрахунку виробництва, представленими через економічні рахунки для сільського господарства. Якщо на початку періоду вартість продукції рослинництва та тваринництва була майже однаковою, то на кінець періоду переважало

виробництво рослинництва. Відносна частка продукції рослинництва у загальному обсягу продукції сільського господарства зросла з 38,5%, у 2000 році до 67,3% у 2016 році. Водночас частка продукції тваринництва скоротилася з 42,7%, у 2000 році до 23,7%, у 2016 році. Відносна частка переробної промисловості (переробка продукції сільськогосподарського виробництва також значно зменшилася – з 13,5% на початку 2003 року до 3,0% у 2016 році. Тенденція також підтверджується статистичними даними Євростату, згідно з якими відносна частка фермерських господарств у Болгарії, що використовували більше 50% сільськогосподарської продукції, виробленої для власного кінцевого споживання в період 2005 – 2013 років, постійно зменшувалася, з майже 68,8% у 2005 році до 33,2 % у 2013 році.

Вимірюваний за вартістю валової продукції в базових цінах, показник болгарського сільського господарства в ЄС перебував в кінці рейтингового списку Євростату серед країн-членів ЄС періоду 2005-2016 років, безпосередньо попереду найменших за територією і населенням, таких як Хорватія, Балтійські держави, Словаччина, Словенія, Кіпр, Люксембург і Мальта.

Розподіл сільськогосподарської продукції відповідно до економічних розмірів господарств показував тенденцію до зменшення частки продукції, виробленої у невеликих господарствах (з 2 тис. до 7 тис. євро) – з 10,5 до 14,0% в 2005 році, з 3,9 та 4,5% у 2013 році. У той же час, відносна частка стандартного товаровиробництва ферм у низці господарств становила від 250 тис. до 499 тис. і більше 500 тис. євро збільшилася з 10,0 до 22,1% у 2005 році до 14,2 та 39,8% у 2013 році відповідно) [5, с. 153].

Перераховані за порівнянними цінами 2005 року, вартість валової продукції, виробленої сільськогосподарським сектором в період 2001 – 2015 років, демонструвало постійне зниження. Серед інших держав-членів ЄС, більшість з яких збільшувала сільськогосподарську продукцію, Болгарія, станом на 2013 рік, посідала друге місце за показником найбільшого зниження виробництва сільськогосподарської продукції (15,7% порівняно з 2001 роком),

позаду неї тільки – Мальта (26,9%). Це означало, що, незважаючи на збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції на 28,2% у 2015 році порівняно з 2001 роком, це не могло компенсувати зареєстроване зниження виробництва продукції тваринництва на 43,5%, що було найвищим у порівнянні з усіма державами-членами ЄС.

Валова додана вартість, створена сільським господарством Болгарії за цей період, коливалася в межах 1 – 1,5 млрд. євро, без значного збільшення.

Незважаючи на продовження зниження вартості валової продукції та валової доданої вартості, доходи від сільськогосподарської діяльності за період 2001-2015 рр., представлені показниками доходів сільського господарства, "коефіцієнт реальних доходів за факторними витратами" та "індекс реального доходу" неоплачувана праця, на основі 2005 року не тільки постійно зростало, але за цими показниками Болгарія займала одне з перших місць в ЄС в 2015 році.

Це збільшення головним чином було пов'язано з наступними двома обставинами:

- по-перше, відсутність сильної динаміки руху чистої доданої вартості за період 2001-2015 рр., яка була однією з двох змінних, участь у розрахунку показників доходу в сільському господарстві, і

- по-друге, значне зниження обсягів трудомісткості в сільському господарстві – другий чинник, що брала участь у розрахунку показників доходу, саме очікуване зниження його вартості порівняно зі зміною чистої доданої вартості.

На відміну від інших двох показників, третій показник чистого доходу, без урахування 2008 та 2013 років, показував тенденцію до утримання та зменшення.

Після більш ніж десятирічної участі в європейській аграрній громаді, болгарське сільське господарство продовжувало шукати своє місце в цій країні в умовах посилення конкурентного середовища та динамічно розвинених умов. Згідно із наявними статистичними даними можна зробити висновок, що вона

розвивалася незбалансованою, не враховуючи переваг, які мало сільське господарство з точки зору природно-кліматичних умов, а саме ґрунту і клімату, і покладаючись насамперед на фінансову підтримку європейських фондів. Таким чином, болгарське сільське господарство не виправдовувало очікувань європейських інвесторів, що виникали у виробництві якісної сільськогосподарської продукції, обмеження процесу депопуляції в регіонах та забезпечення зайнятості (основної чи додаткової) болгарського сільського населення.

Таким чином, з початку цього століття, дослідження стану та тенденцій розвитку сільського господарства Болгарії, можна зробити кілька важливих висновків:

- незважаючи на те, що вона починається з занадто низької вихідної позиції після тривалої і виснажливої аграрної реформи, йде процес поступового відновлення.

- спільна сільськогосподарська політика і надалі залишатиметься головною рушійною силою її сталого розвитку, але в той же час необхідно формулювати та проводити адекватну національну політику для доповнення та подальшого розвитку європейських заходів та механізмів.

- необхідно шукати більш збалансований розвиток між різними підгалуззями, використовуючи більшість різноманітних ґрунтів, кліматичні умови країни, а також досвід і традиції, які вона мала недавно, наприклад, виробництво овочів і фруктів.

- існує потреба у диверсифікації сільськогосподарського виробництва та пошуку нових напрямків розвитку, таких як розширення органічного виробництва, виробництво високоякісних харчових продуктів і продуктів з високою доданою вартістю. Таким чином, сектор зможе конкурувати на регіональному та європейському рівнях.

Масштаби сприятимуть зайнятості, створить умови для активізації сільської місцевості та збільшать її внесок у національну економіку.

Список використаних джерел та літератури:

1. Аврамов Р. Пари и де/стабилизация в България 1948 – 1989 / Р. Л. Аврамов. – София: Институт за изследване на близкото минало, 2008. – 340 с.
2. Баева И. Модерна България: Сборник исторически изследвания в чест на 65 – годишните на проф. д-р Величко Георгиев и акад. Илчо Димитров / И. Баева. – София: Аве факта, 1999. – 396 с.
3. Вачков Д. Българският външен дълг: Банкрутът на комунистическата икономика/Д. Вачков. – София: Институт за изследване на близкото минало, 2009. – 456 с.
4. Вачков Д. НРБ от началото до края / Вачков Д. – София: Институт за изследване на близкото минало, 2011. – 480 с.
5. Грозданова С. Предпоставки за интегриране на селскостопанската и продоволствената политика. Научноизследователски проект / С. Грозданова. – София: Сіела, 2016. – 189 с.
6. Иванов М. Реформаторство без реформи. Политическата икономия на българския комунизъм / М. И. Иванов. – София: Институт за изследване на близкото минало, 2008. – 316 с.
7. Йовчева Г. Стопанска история на България. Документи и казуси / Г. Н. Йовчева. – Ямбол: Светлина, 2007. – 408 с.
8. Недялков О. Българската народна банка и нейната роля в стопанското развитие на България (1879 – 2009) / О. Недялков. – София: БНБ, 2009. – 124 с.
9. Овсяный Н. История Болгарии / Н. Овсяный. – М.: Монолит – Евролинц – Традиция, 2002. – 337 с.
10. Русчева Д. Продоволствените ресурси на България при осъществяване на Общата селскостопанска политика на ЕС / Д. Русчева. – София: Унив. изд. "Св. Климент Охридски", 2010. – 151 с.
11. Тютюнджиев И. Стопанска история на България / И. Тютюнджиев. – София: Ровита, 2011. – 204 с.

12. Централен държавен архив на България, гр. София, ф. 91, оп. 17, а.е. 2, 181 л.

13. Централен държавен архив на България, гр. София, ф. 103, оп. 4, а.е. 16, 72 л.

References:

1. Avramov, R. (2008). *Pari i de/stabilizaciJa v B"lgariJa 1948 – 1989*. Sofiya: Institut za izsledvane na blizkoto minalo.

2. Baeva, I. (1999). *Moderna B"lgariya: Sbornik istoricheski izsledvaniJa v chest na 65 – godishnite na prof. d-r Velichko Georgiev i akad. Ilcho Dimitrov*. Sofiya: Ave fakta.

3. Vachkov, D. (2009). *B"lgarskiyat v"nshen d"lg: Bankrut"t na komunisticheskata ikonomika*. Sofiya: Institut za izsledvane na blizkoto minalo.

4. Vachkov, D. (2011). *NRB ot nachaloto do kraya*. Sofiya: Institut za izsledvane na blizkoto minalo.

5. Grozdanova, S. (2016). *Predpostavki za integrirane na selskostopanskata i prodovolstvenata politika. Nauchnoizsledovateliski proekt*. Sofiya: Ciela.

6. Ivanov, M. (2008). *Reformatorstvo bez reformi. Politicheskata ikonomiJa na b"lgarskiJa komuniz"m*. Sofiya: Institut za izsledvane na blizkoto minalo.

7. Jovcheva, G. (2007). *Stopanska istoriJa na B"lgariJa. Dokumenti i kazusi*. Jambol: Svetlina.

8. Nedjalkov, O. (2009). *B"lgarskata narodna banka i nejnata rolJa v stopanstkoto razvitie na B"lgariya (1879 – 2009)*. Sofiya: BNB.

9. Ovsyany, N. (2002). *Istoriya Bolgarii*. Moskva: Monolit – Evrolints – Traditsiya.

10. Ruscheva, D. (2010). *Prodovolstvenite resursi na B"lgariJa pri os"shtestvJavane na Obshtata selskostopanska politika na ES*. Sofiya: Univ. izd. "Sv. Kliment Okhridski".

11. Tyutyundzhiev, I. (2011). *Stopanska istoriJa na B"lgarija*. Sofiya: Rovita.

12. Centralen d"rzhaven arhiv na B"lgariJa, gr. SofiJa, fond 91, opis 17, arkhivna yedinita 2, 181 l.

13. Centralen d"rzhaven arhiv na B"lgariJa, gr. SofiJa, fond 103, opis 4, arkhivna yedinita 16, 72 l.

Mariia Georgiieva,

Ph.D. (History),

Associate Professor, Department of
Theory and History of State and Law,
National Transport University, Kyiv

TRANSFORMATION OF PRODUCTION RELATIONS IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE ECONOMY OF BULGARIA IN THE EURO-INTEGRATION CONDITIONS

On the basis of archival sources and studies of Bulgarian historians, the peculiarities of changes in production relations and productivity of the agrarian sector of the Bulgarian economy in the context of European integration are revealed. It is analyzed which sectors of agriculture developed, and which, on the contrary, were in a state of stagnation. In the process of Bulgaria's accession to the European Union, the agrarian sector of the economy needed modernization of the management system and the reform of production relations. In the Bulgarian countryside, during the period of 1990-2007, a process of reforming agricultural production relations was taking place, accompanied by the conditions of European integration, which, in turn, led to the need for transformation of all spheres of agriculture in the country. One of the most important was the agrarian sphere. During the period of 1944 - 1989, the transformation in the agrarian sector of agricultural commodity production was rather controversial: the imperfection of land reform, namely land privatization, intensive process of agricultural co-operation, led to the creation of gaps in the development of all spheres of the agrarian sector. With the integration of Bulgaria

into the European Union, the issue of harmonization of the agricultural production sector with the requirements of the European Union in the field of intensification of agricultural development and promotion of trade with the European Union with agrarian products became important.

Given the current state of European integration processes in Ukraine, a comprehensive study of the historical conditions of the agricultural reforms in agriculture, which will allow us to analyze the problems and determine the prospects for its development on the path of integration into the European economic space, is relevant.

Key words: *agrarian sector, agrarian relations, privatization, European Union, deregulation, Bulgaria, agriculture.*

Надійшла до редколегії 17.01.2019